

TİASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yıl: 4, Sayı: 10, Mart 2017, s. 328-341

C. Fatih TÜRE¹

İlknur TÜRE²

MEŞRUTİYET DÖNEMİ OSMANLI ENTELİJANSİYASI İÇİNDE “İTTİHATÇILAR”IN DÜŞÜNSEL TEMELLERİ

Özet

İttihatçılarının fikirleri incelendiğinde tek bir çeşit düşünce tarzının var olmadığı görülecektir. Onların ülke için büyük önem taşıyan konulardaki fikirleri zaman içinde değişim göstermiştir. İttihatçılar, büyük devrimlerin olduğu dönemlerde yaşamışlardır ve düşünce tarzları da çevrede gelişen hızlı değişimleri yansıtmaktadır. Onların birbirleriyle olduğu kadar kendi içlerinde de fikrinsel tezatlıklar bulunmaktadır. Ancak yine de temel bir karakterin olduğundan bahsedilebilir. Hemen hemen tüm ittihatçılar, Le Bon'un kitle psikolojisi fikirlerinden etkilenmişler ve kitlelerin entelektüel elit tarafından kontrol edilemeyecek kadar irrasyonel davranışlar gösterebileceği korkusu onlarda da derin yer etmiştir. Onlara göre eğer bir değişim yapılacaksa bu yukarıdan gelmelidir, aşağıdan değil. Her şeyden daha fazla üzerlerinde etkisi büyük olan şeylerin başında ise Fransız Devrimi önde geliyordu. Din adamı karşıtlığı, bilimcilik, entelektüel elit, kitlelere güvensizlik, sosyal Darwinizm, milliyetçilik ve tabii masonluk Fransız devriminin üzerlerindeki etkisiydi. Bu makalede 1908 devrimini gerçekleştiren ittihatçıların fikirlerini oluşturan ve şekillendiren olay ve düşünceler incelenecektir.

Anahtar kelimeler: İttihat ve Terakki, devrimler, pozitivism, sosyal darwinizm, masonluk.

¹Yrd.Doç.Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü., fatihTURE@hotmail.com

²Yrd.Doç.Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü,
ilknurTURE@hotmail.com

INTELLECTUAL BASES OF "İTTİHADİSTS" IN THE OTTOMAN INTELLİGENTİA OF THE CONSTITUTIONALİSM'S PERİOD

Abstract

When it is analysed İttihadists ideas, it is seen that there was no one type of İttihadist thinking. Their ideas on the vital issues evolved over time. They lived in times of enourmous upheaval and their thinking reflected the fast changing circumstances surrounding them. It is possible to find contradictions in the writings of each and every one of them, but it can be discerned the essential characteristics of their thinking. Almost all of the young turks was influenced by Le bon's ideas on the psychology of the masses and a fear of the irrational behaviour of people that was not led by an intellectual elite was deep rooted them. According to them if a tranformation of system realeased , it should be from above, not upheaval from below. All of the things they influenced France revolution is the first one. Anti clericalism, scientism, intellectual elitism, distrust of the masses, social darwinism, nationalism and of course being mason are effects of French revolution. In this article is analysed events and thoughts which shaped thinking of ittihadists.

Key words: İttihadists, revolutions, pozitivism, social darwinism, being mason.

Çoğu genç yaşlarda bir grup Osmanlı, XX. yy.'ın ilk çeyreğinde Türk siyasetini yönlendirecek kadar önemli işlerin altına imza atmışlardır. Kendilerine, daha sonraki yıllarda *İttihatçılar* denilecek olan bu kişiler, Türk tarihinde XIX.yy. sonları ve XX.yy. başlarında Osmanlı'nın yeniden ayağa kalkması için çalışan bir grup olarak bilinir. İlk olarak 1889'da, askeri tıbbiyede gizli bir cemiyet olarak örgütlenen ittihatçıların -kuruluşundan itibaren ve geçen zaman zarfında cemiyete katılan her üyenin bu amacı taşıdığı söylenemezse de- ortak amaçlarının II. Abdülhamid'i tahttan indirmek olduğu ifade edilebilir. Daha sonra parti haline gelecek olan İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC)'nin temelini oluşturacak olan bu kişilerin, Osmanlı'nın kurtuluşunun parlamentolu ve anayasalı düzenin tekrar getirilmesi ile mümkün olabileceği yönündeki emellerini gerçekleştirme yolunda kimlerden, hangi olaylardan ve fikirlerden etkilendikleri, cemiyeti oluşturan üyelerin kökenlerinin fikirlerinin gelişmesindeki etkisi bu makalenin konusunu oluşturmaktadır.

1. Kökenleri

İttihatçılara Türkiye'nin modernleşme tarihi içinde çok fazla önem verilmiş olmasına rağmen, onların sosyal, coğrafi ve etnik kökenleri üzerinde pek durulmamıştır. Tarih çalışmaları genelleştirmeler ile doludur ve birçok tezatlık taşımaktadır. Önde gelen ittihatçıların biyografisinde tipik *Jön Türk* profilini oluşturan ortak özellikleri ayırmak mümkündür. Oysa ki ittihatçılar, farklı etnik geçmişlere sahip olan Türk, Arap, Arnavut, Kürt ya da Çerkez erkek ve müslümanlardan oluşmaktaydılar (bir dönme üye haricinde). İttihatçıların farklı sosyal geçmişlere sahip olmakla beraber –bazıları toprak sahibi oğulları, bir kısmı yüksek rütbeli asker çocukları ve geri kalanı da küçük memur çocuklarıydı- hemen hepsinin şehirli ve eğitilmiş oldukları bir gerçektir. Tüm üyeleri istisnasız XIX.yy.'ın ikinci yarısında Avrupa tarzı kurulmuş modern okullarda okumuştur (Zürcher, 2002: 4). Genç yaşta olmalarının dışında İttihatçılar, kendi içlerinde önemli farklılıklar gösteriyorlardı. Aralarında tıp doktorları, eğitimeiler ve bürokratların bulunduğu sivil ve askeri görevlilerden oluşan karma bir gruptu. 1906'ya dek önce

sivil olanlar hareket üzerinde baskındı; 1906 ve 1908 arasında ise İTC'nin hücre örgütlenmesi biçiminde Osmanlı ordusu içinde yer alması ile asker olanların sayısı artmıştır.

Kuruluşundan itibaren hareketin lider kadrosunun kökenleri incelendiğinde ortaya çıkan resim ilginçtir. Geçmişleri bilinen 66 kişiden % 44'ü 'Rumeli'dendir. Diğer % 14 İstanbul'dandır ama sayıları konusunda dikkatli olmak gerekir, çünkü başkentte çocuk dünyaya getirmenin avantajlarından yararlanmak için İstanbul'da doğum yapılmış olabilir -tıbbi bakım imkanı burada diğer yerlerden daha fazladır ve bunun yanı sıra İstanbul doğumlular, korkulan zorunlu askerlikten muaf kalmaktadırlar-. 8 kişi ya da yüzde hesabı ile % 12'si Ege adalarından ya da kıyı bölgelerden gelmiştir. İmparatorluğun Asya bölümlerinden olanlar ise -Osmanlı topraklarının geniş bölümünü oluşturan kısmı ile birlikte hesap edildiğinde-, liderlik kadrosu içinde ancak % 15 oranında yer alabilmektedir. Rus Kafkasları % 7,5'tir ancak bu durum daha çok ittihatçıların ilk jenerasyon liderleri için geçerlidir (Zürcher, 2002: 6).

Özellikle 1908 sonrası asker ve sivil lider kadrosu içinde köken olarak Rumeli'nin baskın olduğu açıktır. % 48'i -% 26'sı İstanbul'da doğanlar ile birlikte- imparatorluğun görece olarak küçük bir bölümünden gelmektedir. % 11'i adalar ve Ege kıyılarından gelirken, ikinci jenerasyonun liderleri içinde % 13 olmak üzere imparatorluğun geniş bölümünü kaplayan Asyatik bölümünden gelmektedir. Balkanlar içinde de özellikle 3 yer öne çıkmış durumdadır: Selanik, Manastır'dan Ohrid'e kadar olan alan ve Priştina (modern Kosova) bölgesi. Asker mensupların Balkanların Batı kısmından gelen sayısı ise hayli ilginçtir: 21 liderden 11'i (Zürcher, 2002: 6).

2. Düşüncelerinin Biçimlenmesinde Yaşadıkları Coğrafyanın Etkisi

İttihatçıların lider kadrosunun ağırlıklı olarak, etnik bakımdan karma özellikler gösteren, Rumeli kökenli olması onların dünya görüşleri ve siyasetleri üzerinde etkili olmuştur. Laiklik, maddecilik, elitizm ve otoriterlik, imparatorluğun modern okullarındaki eğitimlerinin, okudukları yabancı kaynaklı dergilerin ve Avrupa'da kaldıkları zaman edindikleri tecrübenin bir sonucu olarak benimsedikleri pozitivizm gibi Genç Türklere özgü bir anlayış ve dünya görüşüne sahiptirler (Zürcher, 1992: 13). Ancak bazı ortak özellikleri, onların gençlik ve yetişkinlik dönemini yaşadıkları bölgelerden/mekânlardan gelmektedir.

Rumeli'nin şehir merkezlerinde yaşıyor olmaları, onların Hristiyan burjuva ve Müslüman orta sınıf arasındaki farkı görmelerini sağlamıştır. Bu farkın, gayrimüslimlerce ya da Avrupalı misyonerler tarafından kurulmuş olan okullardaki eğitimden geldiği açıktır. Sonradan bazı Müslümanlar da çocuklarını bu okullara göndermişlerdir. Demiryolları, tütün ve bira fabrikaları, ihraç yönlü çiftçilikler, bankalar, sigorta şirketleri, oteller, mağazalar gibi modern ekonomi sektörleri özellikle gayrimüslimlerin ve yabancı yatırımcıların elindeydi ve çalışanların tümü gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Müslüman orta sınıf çocukları ise genel olarak devlet bürokrasisi içinde çalışıyorlardı ama paradoksal olarak otorite ve prestijlerinin varlığına rağmen maddi olarak zayıflardı (Zürcher, 2002: 7). Bu durum genç ittihatçıların milliyetçi/Türkçü bir ideolojiye sahip olmasında önemli bir etkidir.

3. Dünyadaki Devrim Dalgalarının Etkisi

Özellikle XVIII.yy. sonlarından itibaren dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşanan devrimlerin ittihatçılar üzerinde ciddi bir etkiye yol açtığı şüphesizdir. XX.yy.'ın başları birçok ülkede -Rusya (1905), İran (1906), Osmanlı (1908), Meksika (1910), Çin (1911)- anayasal

devrime tanıklık etmiştir. Bu bağlamda 1908 II. Meşrutiyet devrimi, şüphesiz çağdaş devrimlerden etkilendiği gibi, öncesi devrimlerden de etkilenmiştir. Ancak bu etkiyi kendi davaları açısından nasıl formüle edecekleri, küresel değerleri yerel değerler ile nasıl uzlaştıracakları ve en uygun zamanın ne olacağı, ittihatçıların çözmek durumunda kaldığı problemlerden bazılarıdır. Tüm devrimlerin aynı doktrinden beslenerek, aynı söylem ile kendi ülkelerinde başarılı olmaları mümkün değildir. Küresel söylemler, yerel düzeyde meşruluk sağlayabilmek için şekil değiştirerek farklı bir dil kullanmak durumundadır (Sohrabi, 2002: 46).

Bunun yanı sıra her ülkenin problemleri aynı değildir ve tek bir çözümün hepsinde işe yaraması ihtimal dahilinde olamaz. Bu yüzden her değişim yanlısı hareket, yerel düzeyde farklılaşma yoluna gitmiş ve kendisi için en uygun yöntemi benimsemiştir. Nitekim ittihatçılar da en iyi siyasal sistemin ve devrim stratejilerinin ne olabileceğini araştırmışlar ve bunun için eski ve yeni devrimleri incelemişlerdir. 1789 Fransız Devrimini iyice özümledikten sonra, 1876 Anayasasının oluşturulması üzerinde etkisi bulunan *Genç Osmanlıların* görüşleri ile 1868 Japon Devrimini de ele almışlar ve kendileri açısından bazı sonuçlara varmışlardır.

Markoff’un çeşitli yazılarında da belirttiği gibi, tüm etkenleri incelemeksizin bir devrimi açıklamaya çalışmak eksik kalır. Markoff (1996: 27-29)’un dediği gibi “*kapsamlı fikirler, semboller ya da sloganlar, halk hareketinin şekli ve kurumlar; bunların her biri küresel ve yerel boyutlara sahiptir. İthal doktrinler ve kurumların etkili olabilmesi için yerelleştirilmeleri gerekir. Doktrinler ve semboller diğer unsurlardan daha fazla esneklik gösterirler ve değişik içeriklere döndürülebilirler*”.

Sohrabi’ye göre bu siyasi doktrinlerin ithal edilmesi ve sonra değiştirilmesi ile iş bitmemektedir. Sosyalizm, komünizm, anayasacılık, parlamentarizm ya da devrimci dini doktrinler gibi ithal düşünceler, ülke halkına anlamlı gelmek ve görünmek zorundadır (Sohrabi, 2002: 47). Taraftar toplamaları ve güç kazanmaları, hareket önderlerinin maharetine ve ithal doktrinleri çevirebilmelerine, yerel inançlar, siyaset ve yapılar ile arasında köprü kurabilmelerine bağlıdır.

Ali Fuad Başgil, *Din ve Laiklik* adlı eserinde Tanzimat’tan itibaren II. Meşrutiyeti de kapsamak üzere bu tür çalışmaları şu şekilde yorumlamaktadır (1962: 182): “*Tanzimat devrinde hatta İkinci Meşrutiyet senelerinde laikliğe doğru gidilişin bariz vasfı, gayet ihtiyatlı hareket edilmesi, Garpten alınan usul ve kanunlara, itinalı bir şekilde memleketli kaftanı giydirilerek bunlardaki yabancılık kokusunun bu sayede izaleye çalışılmasıdır. Buna en açık misal, Osmanlı devri Ceza Kanunudur. 1274 Rumi tarihli bu kanun Fransız Ceza Kanunundan iktibas edilmiş olmakla beraber birçok hükümlerinde, memleket örf ve inançlarına uyulmuş ve yabancılığının kokusu bu suretle giderilmiştir. 1908 de meşruti idare yeniden kurulunca, usul ve nizamı tamamıyla Garpten alınan bu rejimdeki yabancılık kokusu giderilmek için de Kur’anın ‘işlerinizi aranızda müşavere ile yapınız’ mealindeki ayetinden kuvvet alınmıştır*”.

3.1. 1789 Fransız Devriminin Etkisi

Fransız Devrimi’nin ittihatçıların zihnindeki yeri ayrıdır. Ona sadece ilk anayasal devrim olarak değil, Avrupa’nın ilerlemesindeki en güzel olgu olduğunu düşündükleri için ayrıcalıklı bakmışlar ancak onun halkla bütünleşmesini ve şiddet kullanımını da eleştirmişlerdir. Zira farklı etnik ve dini çeşitliliğin olduğu bir imparatorlukta yaşadıklarından, halk katılımına açılmanın

bağımsızlık arayışında olan etnik gruplara destek olma bahanesiyle yabancı müdahaleye davet çıkaracağını düşünmüşlerdir (Sohrabi, 2002: 52).

1903'te ittihatçılar Fransız Devrimi için şöyle yazıyorlardı: "*Hristiyanlığın doğuşundan sonra insanlığın attığı en büyük adımdır Fransız devrimi*". Ancak Müslüman kitlelerin duyarlılığından çekindikleri için hemen ardından ekliyorlardı: "*Şüphesiz İslam'ın ortaya çıkışından sonraki insanlığın en büyük adımı*". Ancak Fransız Devrimine yönelik bu övgülere rağmen onun kanlı oluşunu eleştiriyorlardı ve "*terör olmaksızın da olabilirdi; kimse avama kanı göstermemeli yoksa uyandırılmış insan vahşiliğinin önüne hiçbir şey geçemez*" diyorlardı. Terör, pozitivizm ve kitle teorileri (özellikle Le Bon'unkiler) onların tercih ettikleri devrim modeli için teorik desteği sağlıyorlardı: *Yukarıdan gelen anayasacı darbe* (Sohrabi, 2002: 51-52).

3.2 1906 Rus Devriminin Etkisi

1906 Rus Devrimi, Rusya İmparatorluğu çapında yankı bulan geniş siyasal eylemlerin ortak adıdır. Hareket işçi grevleri, köylü ayaklanmaları ve askeri isyanlar biçiminde gelişmiştir. 1905 Moskova Ayaklanması örneğinde olduğu gibi bazı eylemler doğrudan hükümeti hedef almıştır. Olaylar sonucunda anayasal monarşiye geçilmiş, Çarlık Duması kurulmuş, çok partili seçimler yapılmış ve 1906 Anayasası oluşturulmuştur. Ancak devrimcilerin Çarlık rejiminin yıkılması yönündeki girişimleri ve bazı bölgelerde bağımsızlık amacıyla gerçekleşen kalkışmalar başarısız olmuş ve bastırılmıştır.

Rus Devrimi, ittihatçıların halkı da harekete dahil etmeyi düşünmelerine neden olmuştur. Rusya, Osmanlı imparatorluğu ile birçok yönden benzer özellikler gösteren bir imparatorluk olarak, kendi yapacakları ihtilalde hangi araçlardan yararlanmaları gerektiği konusunda fikir vermişti. Buna göre, Rusya'da olduğu gibi Osmanlı'da da vergilerden şikayet edenler saraya temsilci göndermeliydi ve vergi ayaklanmalarında dini figürler kullanılmalıydı. Tüm bunları yönlendiren, halkı güdüleyen de entelektüeller olmalıydı; böylece ayaklanmanın devrime dönmesi sağlanabilirdi.

İttihatçılar için Rus devriminin diğer bir etkisi, Rus devrimcilerin on bin kişiden oluşan usta bir fedai ordusuna sahip olması ve bu ordu sayesinde başarıya ulaşmalarıydı. Böyle bir ordunun varlığının yanı sıra Rusya Devriminin başarısı, geniş tabanlı bir hareketin güvenilirliğini de gösteriyordu. İttihatçılar, elitist bakış açıları ile bu tarz bir harekette entelektüelin merkezi rolünü tartışmışlardır. Onlara göre, avam her zaman ve her yerde geçerli bir kural olarak entelektüellerin aydınlatıcı etkisi olmadan bağımsız düşünemez ve hep pasif kalırdı. Türk halkının sıra dışı pasifliğinin kabahatini Türk entelektüellerin başarısızlığında görüyorlardı. Entelektüeller tiranlık ve adaletsizliğe karşı, elektriğin ısı ile birleşip kimyasal bir reaksiyona sebep vermesi gibi kitleleri ateşlemeliydiler (Sohrabi, 2002: 58). Eğer Ruslar tiranlığa karşı koyabildiler ise bunu Türkler de başarabilirdi; yeter ki entelektüeller önderlik etsin.

Buradan yola çıkarak ittihatçılar, tüm Osmanlıları hedefleyen bir halk deklarasyonu tarzında Müslümanları ve Hristiyanları Abdülhamid'e karşı genel bir başkaldırı için birlik olmaya davet ettiler (Sohrabi, 2002: 60). Örneğin Erzurum ve Kastamonu'daki vergi isyanlarının başarısından ve Rus örneğinden cesaret alarak, halka vergi ödememeleri yönünde çağrılar yaptılar. Oysa ki ittihatçılar, böyle bir yöntemi, açıkçası halkı isyana davet etmeyi, daha önce hiç denememişlerdi.

3.3 1868 Japon Devriminin Etkisi

Aslında Japon Devrimi, tek bir anda olup biten bir olayın değil yaklaşık yarım yüzyılı kapsayan bir sürecin adıdır. Açıkçası *İmparator Meiji*'nin Ekim 1868'den Temmuz 1912'ye kadar devam eden saltanatını kapsayan dönemin adıdır. Bu dönem, Japon toplumunun otarşik bir feodalizmden modern bir topluma geçişinin temellerinin atıldığı bir süreci temsil eder. Meiji dönemindeki temel değişimler toplumsal yapıyı, iç politikayı, ekonomik, askeri ve dış ilişkileri etkilediği için *Aydınlanmış Yönetim Dönemi* olarak da anılmaktadır.

İttihatçılar için Japon Devrimi, anayasal yönetimin kısa zamanda ilerlemeyi sağlayan bir unsur olduğunun en görünür kanıtıydı. Bundan başka Japon Devrimi, Avrupalıların ırk yoluyla medeniyetleri tanımlamaları ve Asyalıların ırk hiyerarşisinde en altta oldukları tezlerinin temelsizliğini de ortaya çıkarmıştı. Aynı zamanda bu devrim, kitleleri dahil etmeksizin ve kan akıtmaksızın yukarıdan gelen bir devrimin olabilirliğini de göstermekteydi. (Sohrabi, 2002: 53).

Japon Devriminin itttihatçılar açısından en dikkate değer kazanımı ise, Japonya'nın Ocak 1904'te Rusya ile girdiği savaştan galip çıkması ve Ağustos 1905'te *Portsmouth Anlaşması*'nin imzalaması olmuştur. Rusya Osmanlı'nın tarihi düşmanı olduğundan imparatorluğun toprak bütünlüğü için en büyük tehdidi oluşturuyordu. Japonya ise küçük coğrafi alanına rağmen Rusya'ya karşı bir zafer kazanmıştı ve bu da anayasal bir yönetimin gerekliliğini gösteriyordu (Sohrabi, 2002: 53).

İttihatçıların lisanında Japonya'nın Rusya üzerindeki zaferi, karanlık üzerinde aydınlığın, despotizm üzerinde özgürlüğün, cahillik üzerinde bilginin zaferiydi. Rusya Batı dünyasının bir parçasıydı ve Batı'nın Doğu coğrafyasındaki birincil savunucusu ve propagandacısıydı. Ancak Çarın despotizmi Rusya'nın ilerlemesini durdurdu; rüşvet ve yolsuzluk, zorbalık, cahillik iyi olan mezihyetlerin yerini aldı. Japonya ise söz konusu devrimleri ve değişimi başararak kısa sürede Batı uluslarının derecesine yükselmişti (Sohrabi, 2002: 54).

İttihatçılar için bu zafer, sarı-ırk olarak adlandırılan ve Asyalı damgası ile aşağılanan bir toplumun zaferiydi. Şimdi güneş Doğu'dan yükselecekti ve ilerlemenin ve modernleşmenin Batı'ya has bir ayrıcalık olduğu tezi çürüyecekti. Aynı zamanda bu durum, Avrupa'nın ırkçı tezlerinin aptallığının göstergesiydi. Türkler de Asyalıydı ve Avrupa, Türkleri, ırklar hiyerarşisinde en alta yerleştirdikleri sarı ırkla aynı kefeye koymuştu. Japonya'nın zaferi, medeniyetin ancak beyaz ırkla beraber gidebileceği görüşünün de bir yenilgisiydi. Ve Rusya 1905'de kendi insanını katlederek binlerce kez daha aşağı bir medeniyet olduğunu kanıtlamıştı (Sohrabi, 2002: 54).

İttihatçıların vardığı sonuca göre Japonya, medeni gelişmesine, otokratik yönetimin yerine anayasal yönetim getirdiğinde başladı. Bu, anayasanın, meclisin ve devlet işlerinde danışmaya önem verilmesinin sonucuydu. Osmanlı'nın ilerleyememesinin ardında ise eğitimden çok meclisin olmaması yatıyordu (Sohrabi, 2002: 55).

3.4. 1905 İran Devriminin Etkisi

İran Anayasa Devrimi, 1905-1907 arasında devam eden ve meşrutiyetin ilan edilmesi, anayasanın yürürlüğe konulması ve meclisin açılmasıyla sonuçlanan bir süreçtir. Tarihi boyunca anayasalı bir rejimi tecrübe etmemiş olan İran açısından, ilk anayasal hareket olan 1906

Meşrutiyeti önemli bir olaydır. Rus Devrimi, ittihatçıların kafasında halka dayalı bir devrimin gerekliliği düşüncesini canlandırırken İran Devrimi, devrimlerin kansız da yapabileceğinin ideal bir kanıtını oluşturuyordu. Bunun yanında İran Müslüman bir ülke olduğundan, Rusya ve Japonya'dan daha fazla benzerlik taşıdığı için ittihatçıların daha yakından ve dikkatle takip ettiği bir örnek olmuştur (Sohrabi, 2002: 60).

Genç Osmanlılardan farklı olarak ittihatçılar, başlangıçta yaptıkları anayasacılığın temelini İslam'da arama söylemlerini azaltmışlardı. Ancak İslami retoriğin İran'daki başarısı, Müslüman kitle için bu söyleme devam etme gerekliliğini ortaya koymuş ve bu söyleme daha sistematik bir biçimde dönüşü teşvik etmiştir. Öte yandan İran'da din adamlarının devrimin kanaat önderleri ve yönlendiricileri olarak harekete katılımı, bu dilin kullanımının Osmanlı din adamlarını da yanlarına çekebileceği konusunda ittihatçıları yüreklendirmiştir (Sohrabi, 2002: 60).

İttihatçılar, İran anayasacılarının başarısının nedenini İslam'a başvurularında görüyordu; zira İslam dini özgürlük, adalet ve eşitlikten bahsediyordu. Zamanla bu ilkelerin uygulanmaması, göz ardı edilmesi ya da hafifsenmesi nedeniyle Müslümanlar zayıfladı diyorlardı. Avrupa ve Rusya'da özgürlüğü elde etmek için bu kadar kan dökülmüşken, İran'da böyle bir şey olmamıştı; çünkü ulemanın talebi ile İslamiyet'te zaten var olan özgürlük ve eşitliğe geri dönülmesi yetmişti (Sohrabi, 2002: 62).

İttihatçılar, İran Devrimi hakkında Kafkasya bölgesinde yayın yapan gazete ve siyasi dergiler aracılığıyla haberdar oluyorlar ve bu yayın organlarında çıkan yazılardan uzun alıntılar yaparak, Osmanlı toplumunda hemen hiç kimsenin itiraz edemeyeceği sonuçlara ulaşıyorlardı. Örneğin Vakit Dergisi'nden yaptıkları alıntılarla, İslamiyet ile meclis kurumu arasındaki ilişki üzerinde özellikle duruyorlardı. Bu yorumlarda İslam peygamberinin tüm kamu işlerinde danışmak üzere halkı camide topladığını, yapılan tartışmalar sonucunda genelde kendi fikrinden vazgeçip halkın fikrini dikkate aldığını, ilk dört halifenin de aynı şekilde davrandıklarını vurguluyorlardı. Eğer şimdiki halifeler, baskı ve despotluğu uyguluyorsa, bu durum, rehber olarak sadece kendilerini almalarından ve Kitap ve Sünnet'i terketmelerinden kaynaklanıyordu. Görüşlerine destek sağlaması için danışma ve topluca ortak bir karar alma konusunu içeren bazı ayetleri -Âl-i İmran: 159 ya da Şûra: 38 gibi- kanıt gösteriyorlardı. Bu yolda yanlarına çekebildikleri ulemanın ehliyetli olanlarının bir meclis kurarak sultanın yetkilerini sınırlamasını Kur'an'ın bir emri saydıklarından, bu konuda ikna edici bir kamuoyu da oluşturmuşlardır.

Özetle Fransa ve Rusya gibi halktan gelen ancak kanlı; İran gibi yine halktan gelen dini ve kansız ya da Japonya gibi devlet eliyle tepeden gelen kansız ve fakat hepsi de başarıya ulaşmış devrim örnekleri, ittihatçıların zihninde farklı seçenekler olarak beliriyor, ancak bir o kadar da kafa karışıklığına yol açıyordu.

4. Pozitivizm ve Sosyal Darwinizmin Etkisi

Pozitivizm, teoloji ile metafiziğin, eski dönemdeki eksik bilgi sistemlerine ait olduğunu, pozitif bilginin ise, doğal fenomenlerle, doğal fenomenlerin zamansal-mekansal özellikleriyle değişmeyen ilişkilerine veya ampirik bilimlerin yöntemleriyle işlenen ve doğrulanan olgulara dayandığını savunan felsefi doktrindir. Toplumun saf, objektif mekanik sistemlere göre ele alınmaya elverişli olduğunu, sosyal değerlerle normatif standartların yalnızca fenomenler olduklarını savunan doktrindir (Arslan, 1995: 545). Pozitivizm, kendisi dışındaki tüm dünya görüşlerini, gelenek, din, mit ve ideolojileri radikal bir şekilde reddeder. Ancak paradoksal bir

şekilde, reddettiklerinin boşluğunu doldurarak onların konumuna düşer. Türk toplumunda geleneksel dünya görüşü ve düşünme tarzından modern dünya görüşüne, geleneksel kurumlardan modern kurumlara geçişi sembolize ettiğinden, pozitivismin ayrı bir önemi vardır. Son tahlilde Türkiye’de pozitivism, geleneksel veya İslami ortodoksinin ya da Osmanlı ortodoksisinin periferisinde doğarak büyüyen ve yayılan epistemik azınlığın ideolojisidir (Arslan, 1995: 544).

Positivizm, -Türk toplumuna giriş şartları açısından bakıldığında- Osmanlı toplumunun marjiniinde yer alan bir marjinal grubun, bir azınlığın ideolojisiydi (zaten başka türlü de olamazdı). Ancak bu azınlığın, bu marjinal grubun, başka marjinal gruplardan ayrılan önemli bir özelliği vardı: Söz konusu azınlık Osmanlı toplum yapısını resmeden hiyerarşinin herhangi bir yerini değil, zirvesini işgal ediyordu. Türkiye’de seküler dünya görüşü, modern yönetim biçimleri, yeni entelektüel sınıf hep bu çekirdek grup etrafından şekillendi. İmparatorluk parçalanıyordu ve bu batan imparatorluğun elitleri, Koçi Bey geleneğinin sunduğu reçetelerin fayda getirmediği görüşü ile çareyi Osmanlı toplumunun dışında bir yerde, Batıda aramakta gördüler (Arslan, 1995: 566, 567).

Bunun yanında ittihatçılar üzerindeki etkisi bakımından büyük önem taşıyan ve pozitivism ile birlikte giden bir görüş olarak *Sosyal Darwinizmden* de bahsetmek gerekmektedir. Evrene dair bütüncül bir açıklama getirme iddiasında olan Darwin’in doğal ayıklanmacı evrim teorisi ve onun popülerleştirilmiş sloganları olan ‘yaşamak için mücadele’ ve ‘en iyinin hayatta kalması’ düşüncelerinin toplumsal alana uyarlanması demek olan Sosyal Darwinizmin Osmanlı aydını üzerindeki etkileri mutlak olmuş; ancak kendi toplumlarına uyarlama çabalarında ise oldukça zorlanmışlardır (Doğan, 2006: Önsöz).

Sosyal Darwinist düşüncenin anavatanı Almanya’dır ve Osmanlı da dahil olmak üzere birçok ülkeye Alman düşünürler aracılığı ile girmiştir. Evrimci ve sosyal Darwinist düşünce, Osmanlı aydınlarına (Genç Türklere) Büchner ve Haeckel gibi Alman ve Le Bon ve Demolins gibi Fransız düşünürleri aracılığı ile ulaşmıştır. Batı’da Darwinizm çerçevesinde önce biyolojik evrim teorisi tartışılmış, daha sonra ise sosyal Darwinizmle ilgili düşünceler üretilmiştir. Osmanlı aydınları ise, Batı’daki bu genel eğilimin dışında yer almışlardır.

1890’lardan itibaren, II. Abdülhamid’e karşı yükselen siyasal muhalefette radikal sosyal Darwinist düşünceler, bu muhalefetin en önemli dayanağını oluşturmuştur. Bu dönemde Alman materyalist Darwinist düşünürlerin eserlerinin, Osmanlı aydınlarının önemli bir bölümü tarafından okunarak tartışılması, dinsel referansların terk edilmesi anlamında gelenekten kopuşu hızlandırmış ve bu süreçte biyolojik evrimci düşüncenin belli başlı temaları referans olarak alınmıştır. Bu durum felsefi düşünce geleneği yeterince güçlü olmayan Osmanlı aydınının biyolojik indirgemeciliği aşırı derecede öne çıkarmasına yol açmıştır. Osmanlı aydını evrim teorisinin ortaya koyduğu bütün kuralları, adeta bir nas/dogma şeklinde ele almıştır ve bu nedenle de evrim teorisini *tekamül kanunu* olarak adlandırmıştır (Doğan, 2006: 336).

Osmanlı aydınının temel sorunu, tekamül kavramının kendisidir. İlerlemeyi zorunluluk olarak gören Osmanlı aydını için istikrar gerileme anlamına gelmektedir. Sürekli değişen şartlara uyum sağlamak ise ilerlemedir. Dolayısıyla ilerlemenin önceden çizilmiş bir hedefi yoktur. Şartlara göre değişecek hedeflerin öncülüğünü elit, yani yeni bilgilerle donanımlı olan daha gelişmiş insanlar yapacaktır. Zira sürekli aynı kurallara bağlı yaşamak, gerileme anlamına

gelmektedir. Bu da bir anlamda değişimin öncüleri olarak elitin kurallara uymaması demektir (Doğan, 2006: 337).

Yukarıda birinci ve ikinci bölümlerde konu edilen köken ve coğrafi aidiyete ilaveten Batı'daki düşünsel gelişmeler de ittihatçıları doğal olarak derinden etkilemiştir. Bu bağlamda olmak üzere pozitivistimin, materyalizmin, biyolojik ve sosyal Darwinizmin, XIX. yy. sonunda Batı Avrupa'daki emperyalist yayılcı düşünce ve politikaları eleştiren bir söylem ortaya çıkarmış olması ittihatçılara çok cazip gelmiştir. Diğer yandan Hristiyan olmayan bir felsefe ve düşünüş tarzı olarak pozitivistim resmi ideolojimiz durumuna gelirse, Batı dünyasıyla daha kolay eklemlenebiliriz düşüncesi de etkili olmuştur.

Ancak Osmanlı aydınları, ilk aşamada toplumdan gelebilecek tepkilerden çekindikleri için İslâm'ı hedef almak istememişler hatta Abdullah Cevdet gibi Genç Türkler ve ittihatçılar, eski İslâm düşünürlerinin de biyolojik materyalist olduklarını iddia etmişlerdir. Dahası, İslâm'ın bizzat biyolojik materyalizm olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır (Hanioglu, 1981: 130-135). Dönemin neşriyatındaki yazılanlara bakıldığında Osmanlı entelijansiyası arasında II.Meşrutiyet'e kadar önce Sosyal Darwinizm konusunun tartışıldığı, biyolojik evrim teorisi ile ilgili tartışmaların ise II.Meşrutiyet sonrasına ertelemek zorunda kaldığı görülür. Kısacası Osmanlı'da biyolojik evrim teorisi, yaratıcı Tanrı düşüncesini sorgulayıcı özelliği nedeniyle II.Meşrutiyete kadar açıkça ifade edilememiştir (Doğan, 2006: 335).

İttihatçıların pozitivistimi, özellikle de Abdullah Cevdet'in *İçtihat* mecmuasındaki yayınları, Birinci Dünya Savaşında Hicaz'da Şerif Hüseyin'in Osmanlı'ya isyan etmesine bahane oluşturmuşsa da, Mütareke yıllarında Kürtçülüğünü ön plana çıkararak bu Batıcı yazar, İslâm dünyasının modernleşmesini Luther'inkine benzer reformların uygulanmasına ve İslâm'ın *protestanlaşmasına* bağlı görüyordu (Hanioglu, 1981; 335). Dinin arka plana geçtiği bir Türk toplumu düşüncesi Abdullah Cevdet'in ütopyasının önemli parçalarından birisidir ve bu ütopya 1923 sonrası Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî ideolojisi ile büyük benzerlik göstermektedir (Hanioglu, 1981: 341).

Pozitivist fikir repertuarlarını seçkencilik, Sosyal Darwincilik ve bir tür *ırkçılıkla* tamamlayan ittihatçılar, bu doğrultuda yapılan çalışmaları da örnek almışlardır. Örneğin, *Gustave Le Bon*'un, Paris'de ünlü bir şapkacının müşterileri arasında yaptığı ankete (Nye, 1975: 39) büyük ilgi göstermişlerdir. Bu çalışmada Le Bon, şapkacının bin iki yüz müşterisinin beyinlerinin büyüklüklerini giydikleri şapka numaralarına göre tespit etmişti. Daha sonra yaptığı tasnife göre, Parisli hizmetçiler beyin büyüklüğü bakımından en ufak ortalamaya sahip oluyorlar, onları izleyen kategoriler görülüyor; nihayet, âlimler ve ediplerin ise beyin büyüklüklerinin bunlarınkinin çok üzerinde olduğu anlaşılıyordu (Hanioglu, 1985: 49).

Pozitivistim ve Darwinizmin en ateşli savunucusu olarak en öndeki isim Abdullah Cevdet'tir. Öyle ki harf devrimi gibi, Cumhuriyet sonrası yapılan birçok devrimin de ilk savunucusudur. Yukarıda kendisinden yer yer bahsedilmiş olmasına rağmen çalışmanın bu aşamasında biraz daha ayrıntıya girmek yerinde olacaktır.

Abdullah Cevdet, adını asıl olarak İttihat Terakki Cemiyeti'nin kuruluş aşamasında duyurmuştur. Kendisi gibi İttihat Terakki'nin kurucularından olan İbrahim Temo'nun görüşlerinden etkilenmiş, Temo'nun kendisine vermiş olduğu Felix Isnard'ın *Ruhçuluk ve Maddecilik* ve Louis Büchner'in *Madde ve Kuvvet* adlı kitaplarını okuyarak materyalizme ilk adımı atmıştır. *Biyolojik materyalizm* konusunda yazmış olduğu yazılardan dolayı da dindar

kesimden tepki çekmiştir. Türk toplumunun geri kalmışlıktan kurtulmasının yolunun üstün bir ırkla karışması olduğunu savunan (Ülken, 1994: 256) Abdullah Cevdet, bu amaçla, kendi döneminde Avrupalı ırkçılar arasında çok popüler olan “*öjeni* (bir ırkın seçmeli çiftleşme yönetimiyle genetik olarak iyileştirilmesi)” kavramından etkilenecek Batıdan ‘damızlık erkek ithali’ni bile savunmuştur (Çavdar, 2004: 77). Abdullah Cevdet’in biyolojik materyalizminin diğer bir özelliği de, toplumsal elit yaratmada elverişli bir teorik açıklığa sahip oluşudur. Ernest Haeckel’in tüm canlıların evrimleşmesi sürecindeki eşitsiz gelişim ilkesi ve Darwin’in doğal eleme teorisi, Abdullah Cevdet’e bazı insanların eğitim yoluyla diğerlerinden farklılaşarak seçkinleşebileceği ve toplumsal ilerlemenin ancak bu seçkin kadronun öncülüğünde gerçekleşebileceği inancını vermiştir.

5. Masonluk

Comte, Darwin, Marx, Freud veya Durkheim gibi XIX.yy. pozitivistlerinin yaptıklarının, aslında antik çağlardan beri var olan kimi düşünceleri yeniden sistematize etmekten başka bir şey olmadığı söylenebilir. Bu görüşlerin tüm Avrupa’da, sonra da diğer medeniyetlerde hızla yayılmasının en önemli nedenlerinden biri ise, masonluk örgütüdür. Pozitivizmi ve diğer her türlü materyalist felsefeyi bir din gibi benimseyen masonluk, bunları önce elitlere sonra da onlar aracılığıyla kitlelere empoze etmek için sistemli bir mücadele yürütmüştür.

Masonluğun ittihatçılar üzerinde etkisi ise, ittihatçılık hareketinin gizli bir cemiyet halinde ilk örgütlenmesini yapan İbrahim Temo ile başlamış/başlatılmıştır. Temo, arkadaşlarına amacı Abdülhamid’e karşı mücadele etmek olan gizli bir örgüt kurma önerisini yapmış ve İbrahim Temo, İshak Sukuti, Abdullah Cevdet, Mehmet Raşit 1889 yılında *İttihad-ı Osmani* adlı ilk gizli cemiyeti kurmuşlardır. Cemiyet, İtalyan mason örgütü *Carbonari*’nin yapısını örnek alarak biçimlenmiştir. Örgüt üyeleri küçük hücreler meydana getirmekteydi ve her hücrenin ve hücre üyelerinin kendine özgü numarası vardı. Bu numaralar adi kesir(x/y) biçimindeydi. Payda bulunan (x) hücre numarası, paydadaki (y) de kişinin hücre içindeki bireysel numarasını ifade ediyordu. Hücreler beşli düzene göre oluşturulduğu için her üye yalnızca kendi hücresindeki beş kişinin numaralarını bilmekteydi (Çavdar, 2004: 60, 61).

Ramsour’a göre de, İttihat ve Terakki Cemiyeti, asrın başlarında kurulmuş olan *İtalyan Karbonerisi* (mason tedhiş örgütü) örnek olarak oluşturulmuştur. Askeri tıbbiyede başlayan hareket önce İstanbul’daki diğer okullara yayılmıştır. Başlangıçtaki çalışmalarında İstanbul’daki resmi okul öğrencilerinin beyinlerini yıkamayı hedef alan komite, artık bu öğrencilerin yakınlarını da kazanmayı düşünmüş ve okullar dışında da taraftar toplamaya başlamıştır (Ramsour, 2001: 26-32).

İttihatçılar ile farmasonluk arasındaki dayanışmaya yarı resmi bir hüviyet kazandıran olay, 1908 ihtilalinin hemen ardından Türkiye’ye gelmiş olan Paris Gazetesi’nin bir muhabirine, Refik Bey isminde bir ittihatçının vermiş olduğu beyanattır (Ramsour, 2001: 134-135). Buna göre Refik Bey “Farmasonluktan, özellikle İtalyan locasından, büyük manevi destek aldığımız doğrudur. *Macedonia Risort* ve *Labor et Lux* adlarındaki iki İtalyan locası bizlere yardımcı oldu ve saklanmamızı temin ettiler. Çoğumuz mason olduğumuz için localarda masonlarla birlikte bulunurken bir taraftan da kendi teşkilatımızı oluşturuyorduk. Ayrıca mücadele arkadaşlarımızın pek çoğunu bu localardan temin ettik ve kendilerini yeni üyelerin kimliklerini araştırmakla görevli olan Komitede kullandık. Selanik’teki gizli çalışmalarımız fazla şüphe çekmedi ve localara girmeye çalışan sivil polisler de pek başarılı olamadılar. Çünkü bu localar İtalyan

Büyük Locası'na müracaat etmişler ve ihtiyaç dahilinde İtalyan Büyük Elçisinin devreye gireceği sözünü almışlardı”.

Duverger, ittihatçılar ile Fransız Devrimi'ni gerçekleştiren kişiler olarak Fransız Radikal Partisi arasında benzerlikler olduğu saptamasında bulunmuştur (Duverger, 1967: 149, 150). Zürcher'e göre ise 1908 devriminden önce ittihatçılar, öğrenci olduklarından ya da sürgünde bulduklarından dolayı Avrupa'da çok zaman geçirmişler ve özellikle de Radikal Parti'nin etkin olduğu zamanda Fransa'da bulunmuşlardır. Hatta Radikal Parti ile ittihatçıların iletişim içinde bulunmuş olması ihtimalinin yüksekliğinden bahseden Zürcher, o yıllarda Radikal Parti yöneticilerinin tamamının mason olduğundan hareketle ittihatçıların büyük kısmının da mason olabileceğini belirtmektedir (Zürcher, 1992: 247).

Masonluk tarihine göz gezdirildiğinde, büyük ihtilal ve devrim hareketleri önderlerinden çoğunun mason oldukları görülür. Örneğin Fransız İhtilalinin fikri hazırlayıcılarından Montesquieu, eylemcilerinden La Fayette, Mirebeau, Louis Blanc, ünlü Fransız sosyalist lider Jean Jaures; İtalyan kurtuluş lideri Garibaldi; Amerikan ihtilali ve devlet adamlarından George Washington, Benjamin Franklin, Thomas Jefferson, Abraham Lincoln, Roosevelt gibi (Tunaya, 2007: 109). Bu çerçevede Osmanlı İmparatorluğunda ilk hürriyetçi ve meşrutiyetçi akımların kalkış noktasında mason örgütünün bulunduğunu söylemek, tarihsel gerçeklere pek de aykırı düşmez. Fuat Paşa, Ali Paşa ya da Mustafa Reşit Paşa gibi Tanzimat ricalinin çoğu masondur. Aynı şekilde Mithat Paşa, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Süavi ya da Şinasi gibi Yeni Osmanlılar ve I. Meşrutiyet seçkinleri de siyasal eğilimlerini localarda geliştirmişlerdir. Bu açıdan bakılınca, mason localarının Osmanlı ülkesinde istibdat aleyhtarı ilk gizli siyasal örgüt oldukları açıktır; localar çeşitli siyasal derneklere ideolojik ve eylemsel programlarında modellik etmişlerdir (Tunaya, 2007: 110).

Tunaya mason localarının meşrutiyet dönemindeki durumlarını ise şu şekilde ifade etmektedir (Tunaya, 2007: 413, 414): “ *Hürriyetin ilanı Osmanlı masonluk hareketine yeni bir hız getirmiş, locaların sayısı artmakta devam etmiştir. Daha sonra Osmanlı masonluğu, yabancı obediyanından kurtularak yerli ve ulusal nitelik kazanmıştır. 1909 yılında bu durumun dayanağı olarak Maşrik-ı Azam-ı Osmani kurulmuştur ... Masonluğu insanların aradıkları manevi bir sığınak olarak nitelendirmeler ve yorumlar vardır. Şöyle ki, bir dinin, bir politik sistemin, bir felsefi eğilimin ilkelleşmiş, geri ve zararlı olduğunun rakiplerce ilan edilmesi, onu ortadan kaldırmak için yeterli olmuyor ... Eğer daha iyi organize edilmiş, daha etkin bir siyasal kuvvet tarihin akışını hızlandırmayı üstlenmezse, eski yine yerinde kalacaktır”.*

Bunun yanında ittihatçı hareketin doğuşundan sonra destekçileri yalnızca masonlarla sınırlı kalmamış, Bektaşiler de en büyük destekçilerinden biri olmuştur (Ramsour, 2001: 137, 138). Bektaşi tarikatı, felsefe ve itikat bakımından liberaldir. İnanç bakımından ise Bektaşiler, hurafelerden mutlak dinsizliğe kadar geniş bir yelpaze oluştururlar. Bazı Avrupalı yazarlar da Bektaşi tarikatı ile Avrupa farmasonluğu arasında benzerlik olduğunu ve Bektaşi tarikatının Fransız mason localarından bazıları ile işbirliği yaptığını söylemişlerdir (Ramsour, 2001: 139).

SONUÇ

Modern dünyaya karşı bir çözüm bulma gayreti içindeki Osmanlı aydınının başlangıçtan itibaren ön kabulü, İslam dünyasının ‘geri kalmış’ olduğuydu. İttihatçılar da kendinden öncekiler gibi bu düşüncüyü paylaşıyorlardı: geri kalmışlık ancak ilerleme ile ortadan kalkabilirdi. İlerlemeyi meydana getiren sebebin aydınlar tarafından bilim ve fen olarak

TİDSAD

‘keşfedilmesi’, *bilim* kavramının merkezi bir yer edinmesine sebebiyet verecektir. Bundan böyle bilim kavramı, klasik düşünce eserlerinde çeşitli şekillerde din kavramının gördüğü rolü üstlenecektir ve herhangi bir meselede iddialar sıralandıktan sonra aydınlar, klasik ulemanın yaptığı gibi birbiri ardına dini delilleri sıralayarak bunların ispatını sağlamak yerine, bu meselenin bilime göre nasıl çözümlenebileceğini anlatmaya girişeceklerdir. İttihatçı entelektüellerce artık ümmetin kurtarılmasından çok devletin kurtarılmasının ve hatta daha iyi yönetilmesinin bilime dayalı bir mesele olduğu savunulurken; pozitivist bir anlayışın da merkeze taşındığı, dolayısı ile yeni bir meşrutiyet kaynağının teşekkül etmeye başladığı görülür. Artık modern bilim anlayışı ve modern akıl, aydınlar nezdinde dinin oynadığı rolü üstlenecektir.

Ancak aydınlar ilerlemeye başlangıçta bir araç olarak bakmışlardır. İttihatçılara göre, geri kalmışlıktan kurtulma sürecinde geçmiş ve tarihsel tecrübe destekten ziyade engel teşkil edecektir. Bu yüzden de bu tecrübeye karşı kuşkulu ve reddedici tavırlar görülür. İlerlemenin düşünce dünyasında ve hayatın pratiğinde meydana gelen tezahürleri, dinin ilerlemeye mani olup olmadığı meselesini giderek tartışmanın merkezine yerleştirecektir.

İttihatçıların önde gelen entelektüellerinin fikirlerinde dünyevilik vurgusu, ulema karşıtlığı, ama aynı zamanda bilime, eğitime ve toplumu dönüştürmede entelektüel bir elitin rolüne duyulan inanç, düzenli reform ve ilerlemecilik öne çıkmaktadır ki bu yaklaşım büyük oranda Fransız pozitivisminden etkilenmiştir. İttihatçı ideologların üzerine yapılan çalışmalar, örneğin Ahmet Rıza gibi, Fransız pozitivismiyle bağlantılandırılan birçok isimden bahseder. Bursa Maarif Müdürü iken istifa edip 1889’da Paris’e yerleşen Ahmet Rıza, Comte’un 1857’de ölümünün ardından, hareketin çoğunluk kanadının başı olan ve Comte’un yerini alan Pierre Laffitte’nin verdiği pozitivism derslerine devam etti. Laffitte’nin özellikle İslam ve Doğu medeniyeti hakkında düşüncelerinden etkilendi. Laffitte İslam’ın en gelişmiş din olduğunu, bu yüzden Müslümanların pozitivism’e geçişlerinin kolay olacağını düşünüyordu. *Société Positiviste* [Pozitivist Cemiyet]’in en faal üyelerinden biri haline gelen Ahmed Rıza, 1905’ten itibaren ise pozitivism’in uluslararası planda yayılması için kurulmuş *Comité Positif Occidental* (Müsbet Batı Kurulu)’de “Müslüman toplumların temsilcisi” olarak yer almıştır. 1896’dan itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin başında olduğu, 1908 sonrasında ise Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan reisliği de yaptığı hatırlanacak olursa, Ahmet Rıza’nın pozitivism’in ithali sürecindeki önemi daha net bir şekilde anlaşılır (Kabakçı, 2008: 45-48).

İkinci Meşrutiyet’ten sonra İstanbul’a gelerek *Türk Yurdu* ve *Türk Ocağı* cemiyetlerinin kurucuları arasında yer alan Ahmet Ağaoğlu, Fransız felsefeci ve tarihçi Ernest Renan’ın öğrencisiydi ve tarih ve din konularındaki fikirlerinde kesinlikle ondan etkilenmişti. Ruhban sınıfın karşıtı bir laik olan Renan, yine de dini temel bir insani ihtiyaç ve toplumsal bir bağ olarak kabul etmekteydi.

Ziya Gökalp’in üzerinde etkili olan ise Emile Durkheim’dır. Durkheim alanında temel olarak Comte’un dogmasını, sosyoloji metodolojisini ve üç faz kuramını benimsedi. Bununla birlikte, 1895’te *Les Règles de la Méthode Sociologique* (Sosyoloji Usulünün Yasaları)ni yayımladığında, “Comte’a karşı tutarlı bir biçimde eleştirel” olmuştu ve artık kendisini pozitivist değil, rasyonalist olarak tanımlıyordu.

İttihatçılar üzerinde belki de hiçbir Avrupalı düşünürün, birçok eseri Abdullah Cevdet tarafından çevrilen Gustave Le Bon’dan daha büyük etkisi olmamıştır. Le Bon’un etkisi iki

yönlü olmuştur: Bir yandan ırkların gelişimine dair bir kuram oluşturmuş, öte yandan kitle psikolojisinin temellerini atmıştır.

Elbette, bu isimler sadece ittihatçı düşünce üzerindeki en önemli etkiyi yaratan birkaç kişiyi temsil eder; ancak ilk sonuç şöyle görünecektir: Pozitivist yazarların etkileri başlıca ittihatçı düşünürlerin hepsinin fikirlerinde görülebilir, ancak bu yazarlar pozitivism içinde öyle farklı akımlara aittirler ki aynı ve tek bir harekete mensup oldukları güçlükle söylenebilir. Aslında, Renan, Durkheim, Le Bon ve Boutmy'yi, daha uygun bir şekilde *bilimcilik* olarak anılan geniş Avrupa akımı içinde telakki etmek muhtemelen daha iyi olacaktır. Laffitte istisnası dışında, bunlardan hiçbiri aslında tanımlandığı dar anlamıyla Pozitivism'e –farklı biçimleriyle, İnsanlık Kilisesi'ne – mensup değildi. Aynı şey ittihatçıların kendileri için de doğrudur. Sadece Ahmet Rıza pozitivist hareketin etkin bir mensubuydu. Aynı zamanda hepsi pozitivism geniş tanımıyla –sadece tabiatı değil, aynı zamanda tarih ve toplumu, bunların gelişimlerini belirleyen kanunları ortaya çıkarmak amacıyla, bilimsel modelleri uygulayarak açıklamayı gözeten entellektüel akım– bağlıydı. Bu geniş pozitivism akımıyla bazı temel tavırları paylaştılar: Bilimcilik, biyolojik maddecilik, otoriteryanizm, entellektüel elitizm, kitlelere duyulan derin güvensizlik ve milletlere ve toplumlara bir bütün olarak yansıtılan sosyal Darwinizm, din/din adamı karşıtlığı. Tüm bu fikirler daha sonra ittihatçı düşünür ve yayıncılar tarafından, devletlerine ve toplumlarına kendi fikirlerine göre – kendilerinden önceki Genç Türkler'den çok daha fazla – şekil verecek bir durumda olan Kemalist eylemcilere aktarıldı. İslami söylemlerini ise, anayasacılıklarının İslami köklere sahip olduğu söylemlerinde olduğu gibi, savundukları fikirleri meşrulaştırmak için kullanmış olsalar da bunda hiçbir zaman samimi olmamışlardır.

KAYNAKLAR

- ARSLAN, Hüsamettin (1995); *Pozitivism: Bir Bilim İdeolojisinin Anatomisi, Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, (Yayına Hazırlayan Sabahattin Şen), İstanbul: Bağlam Yayınları.
- BAŞGİL, A. Fuad (1962); *Din ve Laiklik*, İstanbul: Yağmur Yayınları.
- ÇAVDAR, Tevfik (2004); *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, 3. Basım, İstanbul: İmge Kitabevi.
- DOĞAN, Atila (2006); *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- DUVERGER, Maurice (1967); *Political Parties, Their Organization and Activities in the Modern State*, London.
- HANİOĞLU, Şükrü (1981); *Bir Siyasal Düşünür Olarak Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul: Üçdal Yayınevi.
- HANİOĞLU, Şükrü (1985); *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İstanbul.
- HANİOĞLU, Şükrü (1995); *The Young Turks in Opposition*, Oxford: Oxford University Press.
- KABAKÇI, Enes (2008); "Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve Türk Sosyolojisine Etkisi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 6, sayı 11, s. 41-60.
- MARKOFF, John (1996); *Waves of Democracy: Social Movements and Political Change*, Pine Forge Press.

TİDSAD

Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Entelijansiyası İçinde “İttihatçılar”ın Düşünsel Temelleri

- NYE, Robert A. (1975); *The Origins Of Crowd Psychology:Gustave Le Bon and The Third Republic*, London: Sage Publications.
- RAMSOUR, Ernest Edmondson (2001); *Genç Türkler ve İttihat Terakki*, (çev.Hacasan Yüncü), İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- SOHRABI, Nader (2002); “Global Waves, Local Actors: What The Young Turks Knew About Other Revolutions and Why It Mattered”, *Comparative Studies in Society and History*, Vol.44, No.1, January.
- TUNAYA, Tarık Zafer (2007); *Türkiye’de Siyasal Partiler*, cilt1, İkinci Meşrutiyet Dönemi, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (1994); *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları.
- ZÜRCHER, Eric Jan (1992); “The Ottoman Legacy Of The Turkish Republic: An Attempt At A New Periodization”, *Die Welt Des Manu* 32.
- ZÜRCHER, Eric Jan (2002); “The Young Turks-Children of Borderlands?”, *Turkology Update Leiden Project Working Papers Archive* , Universiteit Leiden: Department of Turkish Studies, October.